

APELATIVNI ŽANROVI USMENE LIRIKE

DEJAN AJDAČIĆ

Univerzitetska biblioteka "Svetozar Marković", Beograd

Polazeći od podele iskaza autor izdvaja apelativnu liriku i deli je na pojedinačne vrste. U radu se ukazuje na prožimanje egzistencijalnih, psiholoških, socijalnih i kulturnih osobnosti u konkretizaciji apelativnih žanrova u odnosu prema *drugom*. Proširujući nedosledne podele ruskih proučavaoca usmene lirike, apelativnim žanrovima se smatraju oproštajne, pokudne, kletvene, zakletvene, pohvalne, pokajničke pesme i tužbalice.

Formalne i sadržinske podele lirike oslanjaju se na tekst pesama, dok se kontekstualne, vremenske, geografske i izvedbene podele zasnivaju na njihovim vankontekstualnim elementima. Ne dovodeći u pitanje svrsishodnost navedenih i nenavedenih podela, valja ispitati mogućnosti novih ili zanemarenih klasifikacija.

Srodnost koju pokazuju iskazi u književnom ili neknjiževnom, proznom ili poetskom jeziku, omogućavaju da se uspostavi jedna opšta podela iskaza. Tako, dok lingvističko funkcionalni pristup podrazumeva proučavanje iskaza u njihovim jezičkim i vanjezičkim kontekstima, psihološki - analizu njihovog emotivnog i saznanog sadržaja, književno teorijski pristup uključuje u proučavanja osobene transformacije jezika i sadržaja u književnosti. Polazeći od Bühlerove podele iskaza (ispovedni, apelativni, prikazivački), Markjevič je liriku podelio na autoprezentacijsku, liriku poziva, liriku predstavljanja¹. Razlike između usmene i pisane lirike mogu se pokazati u sastavu i fiksiranosti sistema neprikazivačkih (apelativnih i autoprezentacijskih) žanrova, ali njihove osnove su iste, jer pripadaju mnogo širem sistemu no što je sama književnost - jeziku. Kako usmena lirika i u zapisima delimično zadržava pređašnju vezanost vanjezičkog konteksta i sadržaja to

---

¹ Henrik Markjevič, *Nauka o književnosti*, Beograd, 1974, str. 139-140.

se proučavanjem neprikazivačkih iskaza i žanrova u usmenoj poeziji delimično prevladava i jaz između sadržinskih i kontekstualnih podela.

Razlika između autoprezentacijskih i apelativnih iskaza sastoji se u usmerenosti, odnosno neusmerenosti prema drugom. Ipak, svaki iskaz, već samim tim što je izgovoren ili napisan, usmeren je prema drugom, pa čak i kada nije izgovoren, on je upućen drugom u sebi i predstavlja iskaz o drugom u sebi. Različit tip odnosa subjekta i objekta, imenovanja i angažovanja drugog, čine autoprezentacijske i apelativne iskaze i žanrove različitim, ali autoprezentacijska lirika kao poezija ima nesporno apelativnu funkciju, te se autoprezentacijski žanrovi mogu smatrati jednim od apelativnih podžanrova.

Pri proučavanju apelativnih iskaza u središtu pažnje nužno se nalaze osnovni fenomeni emotivnog života i način njihovog jezičkog uobličjenja. Psihološko-egzistencijalnu osnovu apelativnih iskaza čini rascepljenost proistekla iz dvostrukosti čovekovog postojanja, smeštenog između ispunjenosti i lišenosti. Iskazom o potrebi priziva se ono što se izgubilo, ili ono što se još nije imalo. Na modelovanje potrebe i iskaza o njoj utiču egzistencijalni položaj čoveka i individualni odgovor na socijalne modele vrednosti, pri čemu se uspostavljaju brojni prepleti između želje i neželjenog, dozvoljenog i zabranjenog, prošlosti i budućnosti, mogućeg i nemogućeg, nade i očaja, obilja i lišenosti. Emotivna osnova doživljaja sveta proizilazi iz nepotpunosti kao suštine čovekovog postojanja - čovek je vezan za objekte koje može da izgubi s jedne strane, dok se s druge vezuje za željene, još neposedovane objekte. Prikrivena ili otkrivena pretnja bola i žudnja za ostvarenošću i obiljem smenjuju se u osećanju lišenosti i žedi za još nepostojećim. Iako neminovnost i relativizujuća uslovnost prihvatanja sveta donekle otupljuje zaboravom ili navikom individualni doživljaj sopstvene egzistencijalne situacije, antropološka konstanta iskaznih žanrova upravo iz nje proizilazi. Od drugog (demon, sveštenik, nevesta, sudbina i dr.) se očekuje da zadovolji potrebu, usliši zahtev, da saučestvuje u sreći ili nesreći, doprinese ispunjenosti ili, ublaži ili uveća pustoš. Rečima fiksirana potreba polazi od subjekta da bi u drugom, u koga projektuje i sopstveno viđenje njegovih stavova, mogućnosti i očekivanja, našla odziva i vratila se subjektu kao očekivanje odgovora na iskazanu potrebu. U apelativnim iskazima stavovi i želje su uslovljeni mogućnošću ostvarenja potrebe u rasponu od neostvarivosti i uslovljene ostvarivosti do ostvarenosti. Apelativni iskazi mogu da sadrže ambivalentnost koja proizilazi iz polusvesnih i nesvesnih, neodređenih, prikrivenih i neizrečenih sadržaja. Iskaz o emotivnom stavu ili potrebi proizilazi iz individualno prelomljenih osećanja kroz svesno i nesvesno usvojene kulturne i subkulturne modele vrednosti u reaktivnoj situaciji. Jedno emotivno stanje može biti izazvano različitim situacijama, ista situacija stvara različite iskaze, zavisno od individualno-psihološkog određenja ličnosti - odlika karaktera i ciljnosti reagovanja u određenoj situaciji. U slučaju kada je iskaz usmeren ostvarivanju određenog uslovljeno ostvarivog cilja, u samo reagovanje uključuje se jedna manje ili više svesna proračunatost. Prisustvo voljnog elementa odnosi se na tip i jačinu reagovanja, odnosno na tip emotivnog stava koji se zauzima (dodvoravanje, ukazivanje, dokazivanje, ubeđivanje, izazivanje, izrugivanje itd.). Segmenti psihološke strukture se u situaciji apelativnog reagovanja-komuniciranja dinamizuju u

socijalnom kontekstu i u njemu prelamaju kroz ciljeve obraćanja. Pohvala kao naizgled nekonfliktni žanr sadrži jednu latentnu konfliktnost - hoće li biti previše blaga, hoće li hvala biti preterana, srazmerna ili pritvorna. Emotivni stav/potreba kao jedna od osnova apelativnih iskaza oblikuje se u odnosu doživljaja i namera, realiteta i potencijaliteta željenog.

Iskazi izražavaju, pokazuju, obrazlažu, dokazuju stav lirskog subjekta ili pozivaju drugog na ispoljavanje ili delanje. Bahtin deli govorne žanrove na jednostavne i složene². Složeni sadrže prerađene, proširene i kombinovane jednostavne (primarne) žanrove. Tako se pohvalni iskaz u odnosu na pohvalnu pesmu razlikuje metričko-melodijskim odlikama, načinu kompozicijskog i figurativnog organizovanja reči, ali oni saopštavaju na sličan način, u sličnim kontekstima sličan ili isti sadržaj. Apelativni lirski žanrovi se razvijaju iz jednostavnih govornih žanrova, ali je veza i dvosmerna, jer se poetski fragmenti mogu vratiti govornom jeziku (npr. u pohvalnim govorima).

Iz ugla Jakobsonovih proučavanja³, takođe proisteklih iz Bühlerovih radova, Levinton razmatra funkcije koje su usredsređene na pošiljaoca (emotivna ili ekspresivna) i primaoca (konativna funkcija), i zapaža njihovu povezanost, ali njegove teze pojednostavljeno prikazuju odnos žanra i funkcija. *Na adresanta ukazuje sam žanr teksta.. Na adresata, po pravilu, ne ukazuje žanr, već motivi teksta..no i žanrovska pripadnost može ispuniti konativnu funkciju*⁴. Zgusnutim Levintonovim tezama može se uputiti nekoliko primedbi. On navodi kao primere žanrova: pohvale, blagoslove, pokude i tužbalice, ali implicitno podrazumevanje teorijskog okvira žanrovskog sistema kome oni pripadaju nije obrazloženo. Jasno razgraničavanje emotivne i konativne funkcije nije korisno sprovesti u velikom broju pesama, jer se one prepliću i smenjuju. Kako pošiljalac poruke, lirski subjekt, često i nije izvođač koji govori o sebi, to je i odnos pošiljaoca i primaoca, emotivne i konativne funkcije dodatno komplikovan. Iskazi lirskog subjekta ne moraju direktno, već preko posrednika, povezivati pošiljaoca i primaoca, tako da posrednici kao adresati mogu da ukazuju na žanr. Ako je reč o motivima, oni doista katkad ukazuju na onoga koji poruku prima, ali mogu ukazivati i na onoga koji poruku šalje. Uza sve uvažavanje Levintonove namere u pristupu žanru i funkcijama, njihov odnos se ne može podvesti pod tako jednostavne mehanizme, čega je na kraju krajeva i on sam svestan napisavši: *no i žanrovska pripadnost može ispuniti konativnu funkciju*.

Kontekst, sadržaj, i iskaz usmenog oblikovanja korespondentno se sažimaju u prepoznatljive tipove pesama koji odgovaraju apelativno-žanrovskom sagledavanju usmene lirike. Iako u narodnoj tradiciji i nauci pojedini nazivi pesama mogu da se uklope u sistem apelativnih žanrova, u književnoj istoriji taj sistem je počela da otkriva Natalija Kolpakova, 1962. godine u knjizi *Russkaja narodnaja bytovaja*

² Mihail M. Bahūn, *Problema rečevyh žanrov*, Literaturnokritičeskie stat'i, Moskva, 1986.

³ Jakobsonova razrada funkcija iskaza proširila je Bühlerovo razmatranje na šest funkcija iskaza: emotivna, konativna, referencijalna, poetička, fetiška i metajezička. (R. Jakobson, *Lingvistika i poetika*, Beograd 1966, str. 289-295)

⁴ G. A. Levinton, "K voprosu o funkcijah slovesnyh komponentov obrjada", *Fol'klor i etnografija*, Leningrad, 1974, str. 163.

pesnja. Između izdvojenih zakletvenih, plesnih, pohvalnih, i lirskih pesama, **zakletvene** i **pohvalne** čine dva izrazita apelativna žanra⁵. Vladimir Prop sa razlogom, ukazuje na činjenicu da lirske pesme predstavljaju preširoku grupu, a da *igrovyje pesni* mogu pripadati klasifikaciji narodne lirike samo po načinu izvođenja⁶. Kolpakova je, uvodeći nova načela svrstavanja narodne lirike pomešala nekoliko kriterijuma razvrstavanja, ali njen rad je i pored tih nedoslednosti i nedorečenosti bio podsticajan kao izazov za korigovanje i usavršavanje njene podele u proučavanjima žanrovskog ustrojstva narodne lirike. Jurij Kruglov je u knjizi o svadbenim pismama⁷ uveo i **pokudne** pesme, a u knjizi o obrednoj lirici⁸ i ritualne pesme koje ne mogu pripadati ovoj podeli. Ni on nije odustao od lirskih pesama koje ne mogu pripadati obrednoj lirici. Žanrovski okvir koji su Kolpakova i Kruglov postavili (zakletvene, pohvalne i pokudne) može se proširiti oproštajnim, kletvenim, pokajničkim, tužbalicama. Izdvajajući lirske pesme, oni su prenebregavali postojanje apelativnih žanrova i u okviru lirskih pesama: pohvala lepote devojke, kletva neprijateljima ljubavi, oproštajna pesma, pokuda nevernog člana porodice ili ljubavnika. Kao i kod drugih žanrovskih podela, preplitanja vrsta apelativne lirike i u ovom pristupu ponekad stvara nedoumice oko dominantnih osobina u pojedinačnim pismama.

Struktura pesama obuhvata uvodni deo u kome se imenuje primalac poruke, centralni deo koji saopštava emotivni stav ili potrebu i zaključni deo sa poentom. Invokaciju u uvodnom delu, često i formulativno oblikovanu u prvi stih, čine uzvična rečca koja nosi afektivni ton, lično ili titularno ime, ime biljke, životinje ili mitološkog bića, atributi uz ime, katkada hipokoristici koji odražavaju pozitivan odnos govornika prema primaocu poruke, pežorativno nazivanje ili atributi u slučaju obraćanja sa negativnim emotivnim stavom. Poruka je delimično sadržana već u načinu obraćanja, intonaciji: *Poigraj se lepi Pavle poigraj; Molimo se višnjem Bogu; Skoči kolo*, čime se već u uvodnom delu nagoveštava radnja ili očekivanje usmereno drugom, izražava stav, potreba ili zahtev. U centralnom delu pesme obrazlaže se upućeni poziv. Kompoziciona struktura pesme izgrađuje se kroz ponavljanje ili umnožavanje apelativnih iskaza i njihovo figurativno razvijanje, najčešće kroz metaforički paralelizam, antitetičko obrtanje, metonimiju. U završnom delu potvrđuje se ili ističe poenta.

Nasuprot apelativnim vrstama, postoje i antivrstе koje se zasnivaju na preobrtanju uzornih iskaza ili zameni primerenih adresata neprimerenim (lažna kletva - blagoslov). I u sadržaju i u kontekstu, antivrstе su često vezane za elemente zabavnog - te se ozbiljni žanrovi pretvaraju u neozbiljne i izvrću u šaljive i podrugljive - lažna, preobrnuta pohvala predstavlja rugalicu u kojoj je jedan

---

⁵ Natalija P. Kolpakova, *Russkaja narodnaja bytovaja pesnja*, Moskva-Lenjingrad, 1962.

⁶ Pesme uz pratnju instrumenata ili bez nje, pesme koje se pevaju - jednoglasno, višeglasno (horski, horski uz dijalog grupa), ili govorenjem. V. J. Propp je u svojim kritičkim opaskama ukazao na beskorisnost pojma *bytovaja* iz naslova knjige, pa ga je Kruglov zamenio nazivom obredne pesme. V. J. Propp, *Fol'klor i dejstvitel'nost'*, Moskva, 1976, str. 64-65.

⁷ Jurij G. Kruglov, *Russkie svadebnye pesni*, Moskva, 1971.

⁸ Jurij G. Kruglov, *Russkie obrjadovye pesni*, Moskva, 1982.

"visoki" žanr pretvoren u "niski", u kojoj se namesto pohvale vrlinama - hvale mane.

U apelativno žanrovskom posmatranju tekstova koji se izvode u obredima i običajima, pokazuju se prožimanja i veze govornih i poetskih žanrova, a postaje očigledna i srodnost vrsta običajnih pesama vezanih za različite prilike (npr. svadbene i koledarske pohvalne pesme), kao i srodnost odgovarajućih vrsta neobičajnog folkloru. U uporednom proučavanju svadbenih pesama sa poetskim nesvadbenim i govornim svadbenim vrstama, moguće je uočiti njihova tematska prožimanja, motivske kontaminacije, kao i specifičnosti u načinu pojavljivanja retoričkih i figurativnih oblika. U žanrovskom proučavanju usmene apelativne lirike kontekst izvođenja pesme je važan element modelovanja poetskih iskaza u preplitanju *jezika teksta, gesta i stvari*⁹. Pesme pojedinačnih žanrova (oproštajne, pokudne, kletvene, zakletvene, pohvalne, pokajničke, tužbalice) se izvode u nizu prilika, te oblikovanje iskaza zavisi od tradicije i odnosa prema tradiciji i konkretnog stvaralačko receptivnog konteksta. Apelativna lirika u usmenoj kulturi ponajviše se razlikuje od pisane u načinu fiksiranja-prenošenja teksta i u načinu formiranja značenja u kontekstu, te se u proučavanju poetike apelativnih žanrova nameću srodnosti i razlike koje proizilaze iz duhovnih osobenosti kulture i funkcije apelativnih sadržaja u njima primerenim književnim oblicima.

GENRES OF APPEAL IN ORAL LYRIC VERSE

SUMMARY

Placing the utterance or statement at the centre of genre research in both literary and non-literary utterance, the author refers to Bühler's division of utterance and Markjevič's division of the lyrical. He also includes self-presentation lyricism as a subtype of the appeal genre, explaining that it is also directed toward a Second Person, representing an utterance concerning the Second Person within oneself.

The psychological existential basis of the appeal utterance stems from the duality of Man's existence between repletion and deprivation, the desire for plenty and the impossibility of its complete realisation. Individual response to social, cultural and sub-cultural models of evaluation also influence modelling of the utterance on needs and attitudes. Bakhtin's differentiation of simple and complex genres is also applied to the appeal genres - appeal lyric genres develop from the complex, but point also to the possibility of fragmentation of complex genres, and the return to simple ones.

Within the framework of the division of the lyrical, the author establishes that terms existed for individual appeal types both in the folk tradition and in the history of the study of oral literature,

---

⁹ Levinton, nav. delo, str. 163.